

Електронна бібліотека видань історичного факультету Харківського університету

Гречко Д. С. Новые материалы скифского времени с поселения у с. Завадовка // Проблемы історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харкові 25 – 26 жовтня 2003 р. – Харків: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2003. – С. 34 – 37.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництва

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

с Придніпровської Лесостепи в северо-східному і юго-східному напрямках, то можна передположити, що така-то частина мігруючого населення осіла і в северскодонському регіоні, оставив здесь впоследствии могилиники с новими чертами погребального обряду.

При цьому слід відзначити, що відношення переселенців з місцевим населенням носили неконфліктний характер, о чому свідечує продовжуване функціонування пам'яток, виниклих ще в раннескифське час і розположених в неопосередкованій близькості до нових. Це, в свою чергу, свідечує і про можливе етнічне родство обох груп населення. Ю. В. Буйнов вважає посульські кургани общеплеменними могилиниками всього населення Лівобережної Лесостепи, в тому числі і северскодонських меланхленів [3, с.125], однак подібна точка зору, являясь вельми перспективною, має і деякі спірні моменти.

Якщо запропонована схема відповідає дійсності, то слід визнати, що вже з другої половини V в. до н.е. северскодонський регіон не являється територією проживання одного етносу. Значить, крім єдиничних фактів інфільтрації в місцеву середовище представителів сусідніх територій, раніше всього савроматів і степних скифів [3, с.118], не сыгравших скіль-нибуть вельми значущої демографічної (в сенсі малочисленності), ні політичної (як правило, це рядові поховання з скромним інвентарем) ролі, в северскодонському регіоні могли жити по меншій мірі дві значущі етнічні групи, що і слід врахувати при побудові етногеографічних реконструкцій.

1. Артамонов А. И. *Этнография Скифии* // Уч. зап. ЛГУ. — 1949. — №13.
2. Бабенко Л. И. *О характере погребений с вещами скифского типа в донецко-донской лесостепи* // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 2001.
3. Бандуровский А. В., Буйнов Ю. В. *Курганы скифского времени (северскодонский вариант)*. — К., 2000.
4. Бойко Ю. Н. *Мериодинально-ориентированные погребения приднепровской лесостепи скифского времени* // Древности. — Харьков, 1998.
5. Граков Б. М. *Скифы*. — К., 1947.
6. Граков Б. Н. *Скифы*. — М., 1971.
7. Гуляев В. И. *Об этнокультурной принадлежности населения Среднего Дона в V-IV вв. до н.е.* // Скифы и сарматы в VII-III вв. до н.е.
8. Ильинская В. А. *Скифы днепровского лесостепного Левобережья*. — К., 1968.
9. Іллінська В. А. *Андрофаги, меланхлени, будини або скифи* // Археологія. — 1970. — Т.23.
10. Ковпаненко Г. Т., Бессонова С. С., Скорый С. А. *Памятники скифской эпохи Днепровского Лесостепного Правобережья*. — К., 1989.
11. Копылов В. П. *Население дельты Дона в V-IV вв. до н.е.* // Скифы и сарматы в VII-III вв. до н.е. — М., 2000.
12. Мозолевский Б. М. *Проблемы этнической географии Скифии* // Археологія. — 1996. — №4.
13. Моруженко А. А. *Историко-культурная общность лесостепных племен междуречья Днепра и Дона в скифское время* // СА. — 1989. — №4.
14. Нейхардт А. А. *Скифский рассказ Геродота в отечественной историографии*. — Л., 1982.
15. Пузикова А. И. *Памятники скифского времени бассейна р. Тускарь*. — М., 1997.
16. Рыбаков Б. А. *Геродотовы Скифия*. — М., 1979.
17. Смирнов А. П. *Скифы*. — М., 1966.
18. Тереножкин А. И. *Скифский вопрос* // Скифы Северного Причерноморья. — К., 1987.
19. Тереножкин А. И., Мозолевский Б. Н. *Мелитопольский курган*. — К., 1988.
20. Шрамко Б. А. *Древности Северского Донца*. — Харьков, 1962.
21. Шрамко Б. А. *Розкопки курганів раннього залізного віку на Харківщині* // Археологія. — 1983. — №43.
22. Шрамко Б. А. *Люботинское городище* // Люботинское городище. — Харьков, 1998.

Гречко Д. С.

Новые материалы скифского времени с поселения у с. Завадовка

Осенью 2001 года археологическим отрядом Харьковского областного Дворца детского и юношеского творчества, на основании Открытого листа № 62 были проведены охранные археологические разведки на территории Нововодолажского района Харьковской области [6, с.9-11]. Работы проводились с целью обнаружения новых археологических памятников для их дальнейшего исследования и постановки на учет, а также с целью выяснения состояния уже известных археологических объектов, значительная часть которых в современных условиях разрушается и уничтожается.

В двух километрах от Червоносовского городища скифской эпохи, к югу, между притоками реки Ольховатка было осмотрено уже известное селище скифского времени. Оно находится в 1,5 км к западу от современного села Завадовка. Селище было открыто Б. А. Шрамко. В 1972 году на нем отмечалось 12 зольников [8, с.12]. Поселение находится на плато левого берега реки Ольховатки и имеет размеры 500х800 м. С юго-востока оно ограничено небольшим оврагом, часть которого в настоящее время заболочена, с северо-запада и юга его ограничивают лесопосадки. В центральной части поселения, на его наиболее высоком месте расположены 16 зольников, часть из которых перерезает современная грунтовая дорога с покрытием, ведущая в село Завадовка. Нами был снят план поселения с нанесением имеющихся зольников.¹ Западная часть поселения

¹ Схему селища у с. Завадовка см. в статье Шрамко И. Б. и Задникова С. А. в данном сборнике.

була засеяна посевами пшеницы, и осмотреть ее не удалось. Вероятно, число зольников на данном селище окажется большим. На одном из его зольников (№ 6) было заложено два шурфа. Юго-западная пола этого зольника уничтожена современной дорогой, по краям которой вырыты канавы, глубиной около 1 м. Сохранившаяся половина зольника имела высоту около 50 см с диаметром пятна 40x20 м.

Шурф №1, размерами 2x2 м был заложен по центру зольника. Его стратиграфия напластований: под пахотным слоем, мощностью 25 см, в кв. А-Б/1 залегал слой желтой глины, толщиной 10-25 см, расположенной рядом ямы. Под этим слоем находилась земля черного цвета, которая доходила до глубины 100 см и постепенно сменялась погребенной почвой. Ниже начинался материковый суглинок. Таким образом, культурный слой зольника составил 45 см.

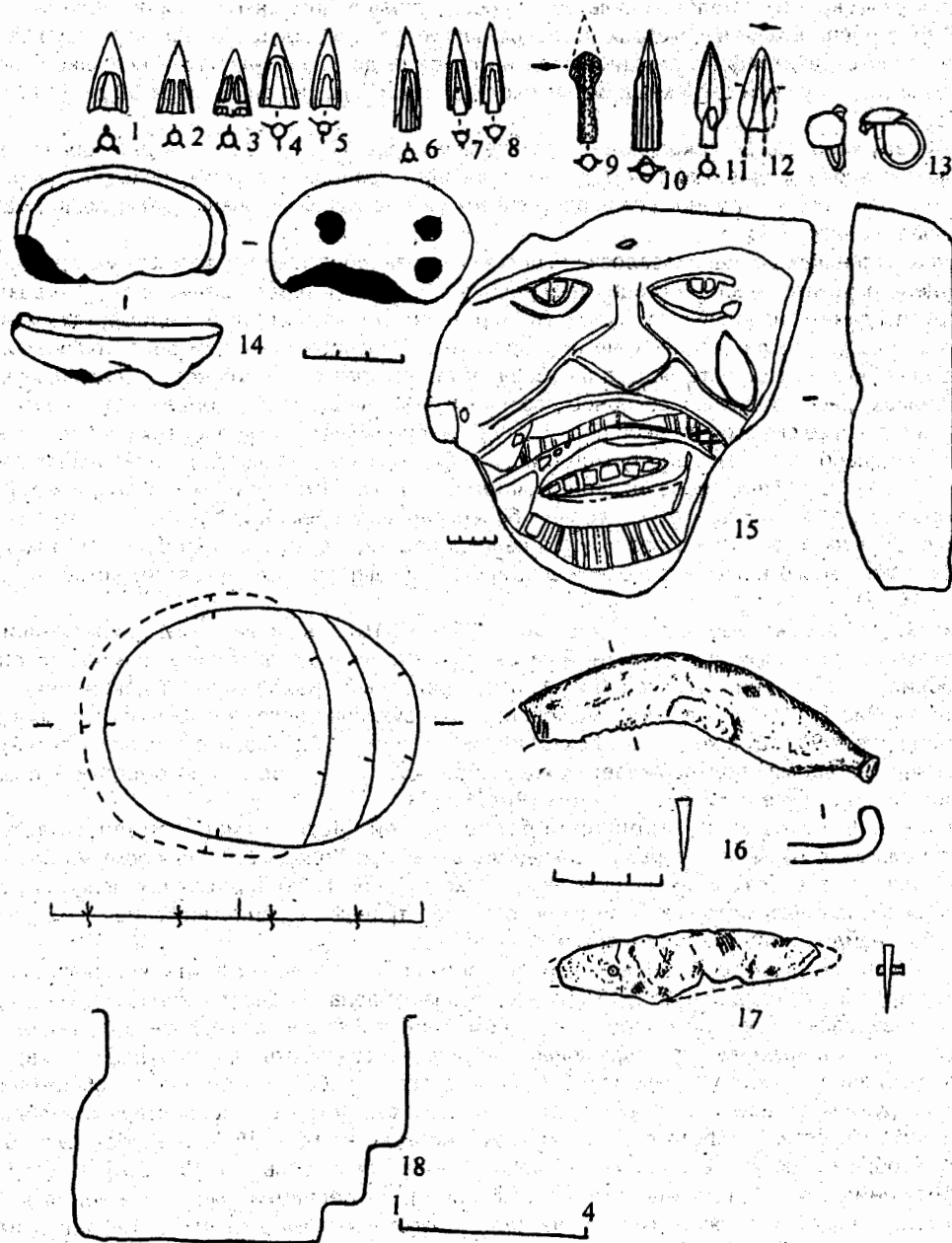

Рис.1 Находки с поселения у с. Завадовка.

1-8, 10-13 — бронза; 9, 16-17 — железо; 14 — глина; 15 — песчаник.

На глубине 50 см в квадратах А-Б/2 была обнаружено пятно хозяйственной ямы размерами 130x150 см. (Рис.1, 18). Глубина ямы от уровня современной поверхности составляла 165 см. В западной части ямы

зафіксовані 2 ступеньки шириною 25 см, знайдені на глибині 115 і 145 см. На глибині 85 см яма, розширяючись, утворювала подбій глибиною 10-15 см. Заповнення ями золисте (Рис.1).

В культурному шарі виявлені фрагмент венчика горшка, укрішений пальцевими вдавленнями по краю і проколами, фрагмент венчика горшка з гладким краєм, обломок дна легкого суду і фрагмент черепної кришки людини.

В заповненні ями знайдено 10 фрагментів венчиків горшків, які були укрішені пальцевими зажимами по краю і проколами. Разом з фрагментами судів подібної форми було знайдено декілька фрагментів венчиків горшків, укрішених тільки пальцевими вдавленнями по краю. Тут також знайдено обломок горшка з гладким краєм. На глибині 120 см був виявлений фрагмент венчика горшка, укрішеного наліпним валиком з пальцевими вдавленнями і проколами. На дні ями знайдено фрагмент стінки горшка з наліпним валиком. В ямі зустрічено фрагмент з гладким краєм і сильно отогнутим назовні краєм. В заповненні знайдено декілька фрагментів бортиків мисок. Вони мають загнутий всередину край. Довольно рідко для даного регіону вважається знахідка венчика котловидного суду.

На глибині 120 см в кв. Б-2 був виявлений фрагмент лейки (розміри: висота 8,5 мм, діаметр верхньої частини 4 см, нижньої 150 мм). К особливим знахідкам можна віднести глиняне пряслице конічної форми, укрішене прочерченим хрестом, обломок культового суду укрішеного сквозними проколами.

Шурф №2 був розташований в 6 метрах к северо-западу від попереднього. Розміри шурфу 1х1 м. В ньому прослідкована така стратиграфія: верхній шар на глибині до 30 см руйнований вспашкою, під ним знаходився нетронутий, культурний шар потужністю близько 20 см. Нижче, на глибині від 50 до 100 залягала погребенна ґрунт.

В шурфі виявлено всього декілька невиразних фрагментів: обломок дна горшка, 3 кістки тварин і декілька стінок судів. Як показали дослідження, межі зольника проходять десь між двома шурфами, т. к. золистий культурний шар в шурфі №2 вже не зафіксовано. Датуючий матеріал в заповненні шурфів не виявлено.

На інших зольниках селища Завадовка був зібраний різноманітний підземний матеріал. В ході розвідок була знайдена показальна колекція наконечників стріл. Інтерес викликає те, що різні хронологічні групи даних виробів були зустрічені в різних частинах селища. Видно, ми маємо справу з тим, що різні ділянки були заселені не одночасно. Умовною межею більш ранньої і більш пізньої частин селища може виступати дорога в с. Завадовка, яка проходить через центральну частину пам'ятника. На зольниках, розташованих северніше дороги (№ 6-11) знайдено п'ять бронзових трілопастних базисних наконечників стріл з сохованою втулкою (Рис.1, 1-5), три бронзових трілопастних наконечників стріл з пропорційно слабо виступаючою втулкою (Рис.1, 6-8) і один залізний двілопастний втульчатий наконечник стріли (Рис.1, 9). Всі вищеперелічені матеріали датуються кінцем VI-V вв. до н.е. [3, с.21-22]. Знахідки, які б відносились до більш раннього часу, в даній частині пам'ятника виявлено не було. Дану датування цього ділянки селища підтверджують знахідки фрагмента залізного столбикового серпа і залізного ножа з заклепкою для кріплення дерев'яної рукоятки, яка частково збереглась (Рис.1, 16-17).

На зольниках, розташованих южніше дороги (№ 1-5, 12-16), були знайдені наконечники стріл раннескифського часу: бронзовий двілопастний наконечник стріли з сохованою втулкою, паралельними лопатями і ромбовидною в сеченні втулкою (Рис.1, 10), бронзовий трілопастний наконечник стріли з виступаючою втулкою (Рис.1, 11). Ще один обломок бронзового двілопастного наконечника стріли в даній частині селища був знайдено в 1990 році в ході розвідок Колодой В. В. (Рис.1, 12). Те, що дана частин пам'ятника виникла в раннескифське час, підтверджує знахідка бронзової грибовидної височної підвески з округлою шляпкою і биконічним кінцем (Рис.1, 13).

Викликає інтерес знахідка на території більш ранньої частин селища глиняного вотивного блюда з чотирма ніжками, одна з яких не збереглась (знахідка Колодой В.В., котрему ми вдячні за можливість опублікувати цю, без сумніву, цікаву знахідку) (Рис.1, 14). Видно, воно є моделлю ладьевидних блюд з пісчаника, які були широко розповсюджені в раннескифське час, обломок подібного виробу був знайдено і на розглядаємому поселенні.

Не менш цікавою є знахідка в тій же частин селища обломка плити червоного пісчаника з зображенням обличчя чоловіка з бородою (Рис.1, 15). Оскільки вона знайдено на одношаровому пам'ятнику, яким є селище у с. Завадовка, і, судячи з антропологічного типу зображеного чоловіка, вона не відноситься до древностей тюркоязычних кочовиків середньовіччя, ми схильні зв'язувати дану знахідку з часом функціонування поселення, то є VII-V вв. до н.е. Судячи з слідів на зворотній стороні, зображення обличчя було відбито рубячим інструментом від решти плити. Поки що настільки детально проработаних зображень серед монументального мистецтва скифського часу зафіксовано не було [5, с.184]. Найбільш близькою аналогією даному зображенню є каменне зображення із Нововасильєвки [5, с.18]. Швидше всього, деталізації зображення сприяла м'якість матеріалу – пісчаник, місцевості якого розташовані поблизу селища. Можливо, ми маємо справу з виготовленням даного артефакта жителями розглядаємого селища, для використання в культовій практиці. На те, що в середі земледельців території сучасної Лівобережної України в скифське час почиталось (-иь) чоловіче (-иє) божество (-а) вказують знахідки глиняних вотивних статуєток на Східному укріпленні Бельського городища [7, с.67-87]. По мненню автора розкопок, фігурки бородатих чоловіків можуть зображати скифського прародителя Таргія [7, с.77], а Русєва А. С. бачить в фігурках із Бельського городища примітивні архаїчні герми Діоніса або Гермеса, бородатого Діоніса і т. д. [4, с.95].

Интерес вызывает отсутствие материалов IV-III вв. до н.э. Возможно, причины этого следует искать в исторической ситуации, которая сложилась в V в. до н.э. В конце VI-начале V вв. до н.э. в степях Северного Причерноморья появляется новая волна кочевников с востока, а с 80-х годов V в. до н.э. они начинают активные военные действия в отношении племен Днепровского лесостепного Левобережья [1, с.7, 109]. В бассейне Северского Донца в кон.V в. до н.э. появляются погребения, содержащие захоронения коней либо частей конской сбруи [2, с.24-25]. Возможно, именно соседство селища с Муравским Шляхом и степью, стало одной из основных причин прекращения функционирования данного памятника в позднескифское время.

Итак, мы видим, что на селище скифского времени у с. Завадовка перспективно проводить в дальнейшем не только разведочные работы.

1. Алексеев А. Ю. Скифская хроника. — СПб, 1992.
2. Бабенко Л. И. Об одной черте погребального обряда населения северодонецкого региона в скифское время // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 1999.
3. Мелюкова А. Ю. Вооружение скифов // САИ. — 1964. — Вып. Д1-4.
4. Русаева А. С. Проникновение эллинов на территорию украинской лесостепи в архаическое время (к постановке проблемы) // ВДИ. — 1999. — № 4.
5. Ольховский В. С., Евдокимов Г. Л. Скифские каменные изваяния VII-III вв. до н.э. — М., 1994.
6. Шрамко И. Б. Отчет об археологических разведках на территории Нововодолажского и Валковского районов Харьковской области в 2001 (на правах рукописи).
7. Шрамко Б. А. Комплекс глиняных скульптур Бельского городища // Більське городище в контексті вивчення пам'яток раннього залізного віку Європи. — Полтава, 1996.
8. Шрамко Б. А. Отчет о работах скифо-славянской археологической экспедиции Харьковского госуниверситета в 1972 году // Архив МАЭСУ. — Ф.1. — Оп.1. — Д. 23а.

Задников С. А., Шрамко И. Б.

Памятники скифского времени в бассейне реки Ольховатки

Основными объектами археологического обследования в Нововодолажском районе Харьковской области в 2001 году стали поселения скифского времени, составляющие округу Червонососовского городища, расположенного в бассейне р. Ольховатки.

Река Ольховатка берет свое начало в безлесном районе к юго-востоку от села Караван и северу от села Мелиховка, которые расположены в южной части лесостепной зоны Харьковщины, недалеко от границы с Лесостепью. Здесь, в верховьях реки имеется много небольших безымянных ручейков и два более крупных притока, которые пополняют водой русло реки. В настоящее время многие из них высохли или пересыхают летом. Начинаясь у села Караван и Мелиховка, р. Ольховатка, расширяясь, течет на север, где в районе с. Джгун, соединяясь с одноименной рекой, составляет приток реки Мжа.

В древности здесь, огибая истоки реки, на запад, а затем, поворачивая на север, проходил сухопутный торговый путь — Муравский шлях.

В настоящее время в этом районе известно 13 неукрепленных поселений скифского времени и одно городище (Рис.1). Среди всех осмотренных памятников можно выделить три основные группы, различающихся между собой внешним видом, размерами и насыщенностью культурного слоя.

К первой группе поселений нами отнесено единственное в данном регионе укрепленное селище — Червонососовское городище. Оно было обнаружено в 1971 году местным учителем Строкулей между сел Стулеповка и Караван, вблизи хутора Червонососово, который и дал название памятнику. Расположено оно на небольшом мысу высокого левого берега реки Ольховатки. Археологическими разведками 1972 года Б. А. Шрамко было установлено, что с севера и юга поселение ограничено двумя оврагами. С западной стороны городища были зафиксированы небольшой вал и ров. Вал имел высоту 2,5 метра, а глубина рва составляла около 1,5 метров. Интересна фортификационная деталь — со стороны северного оврага прослежены следы эскарпа (увеличения крутизны верхней части склона путем среза почвы). Уступ достигал ширины до пяти метров. Вход на городище располагался у юго-западного конца вала. В восточной части городища был хорошо замечен один зольник [3, с.11]. Единичные зольники на отдельных городищах левобережной Лесостепи явление довольно обычное. В скифскую эпоху городище, скорее всего, было центром заселенной округи. Его окружали крупные и небольшие по размерам селища с различной интенсивностью жизни на них населения и вероятно определенной специализацией.

Ко второй группе нами отнесены селища с размерами от 200 до 1 000 м (Червонососово III, Завадовка, Завадовка II, Бражниги, Новоселовка). Среди других они выделяются наиболее крупными размерами и наличием зольников (от 12 до 32). Как правило, эти поселения расположены на высоком плато левого берега, между оврагами. Материал, собранный на них характеризует материальную культуру северодонецкого варианта VI-начала IV вв. до н.э.

В третью группу нами включены селища небольших размеров, с культурным слоем слабонасыщенным вещественными остатками: пункты Яротовка (поселение было открыто в 1990 г. В. В. Колодой), Сосоновка, Червонососово II, IV, V, VI (Рис.1). Вероятно, это были временные (например, сезонные) селища, места деятельности ремесленников, где население не проживало длительное время. Большинство этих поселений расположено недалеко от оврага или на склоне. Характерно также небольшое количество предметов материальной культуры на поверхности и их маловыразительность. Датирующий материал этих поселений не выходит за рамки VI-